

**Анатолій Колот,
Оксана Кравчук**

ЛЮДИНА І НОВА ЕКОНОМІКА: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАМОДІЇ ТА ДОМІНАНТ РОЗВИТКУ

Стаття містить авторський концепт людини як стратегічного ресурсу і мети соціально-економічного розвитку та теоретико-методологічний аналіз взаємодії людини і нової економіки, домінант їх розвитку. Проведене дослідження переконує в тому, що трансформація індустріальної економіки в нову економіку, відкриває нові можливості для розвитку людини, її самореалізації. Водночас ця трансформація пов'язана з дією цілої низки чинників, за якої розбудова нової економіки здійснюється вкрай суперечливо, через відтворення старих та появу нових суперечностей. Автори доводять необхідність перенесення акценту з констатації "кінця знайомого світу" до окреслення контурів і опрацювання механізмів функціонування "незнайомого світу", яким він стає для більшості населення.

Ключові слова: нова економіка, мережева людина, людський розвиток, соціально-трудова вимір, економіка людини.

JEL: J240; I310, I170, I290, I410.

Серед нагальних завдань відродження економіки України та виведення її на траєкторію сталого розвитку винятково важлива роль належить науковому забезпеченню реформування сфери праці, у центрі якої перебуває економічно активна людина, з набутих нею потенціалом, компетенціями та притаманними їй мотиваціями і цінностями.

Комплекс чинників, що мають як внутрішнє, так і зовнішнє походження, і з-поміж них – глибокі зміни у структурі та ієрархії рушійних сил розвитку, перманентні кризові явища, наростання економічних та суспільних асиметрій, потреба надати суспільному поступу сталої динаміки – актуалізують розвиток науки про людину, її працю та відносини, суб'єктом яких вона є. Визнаючи внесок економічної науки й наявних шкіл у наукове забезпечення соціально-економічного розвитку, водночас змушені констатувати, що наукові здобутки у цій царині нерідко межують із поразками. Часто наукові економічні дослідження і за постановкою проблем, і за змістом, і за суспільною значущістю є неадекватними потребам сьогодення. Чимало авторитетних дослідників стверджують, і з ними важко не погодитись, що економічні школи продукують знання, судження, які наближені до поверхні буття, не поглиблюються до системного, цілісного бачення світу

Колот Анатолій Михайлович (kolot@kneu.kiev.ua) д-р екон. наук, професор; проректор з науково-педагогічної роботи, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці.

Кравчук Оксана Іванівна (kravchuk_ok@yahoo.com) канд. екон. наук; доцент ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана".

© А.Колот, О.Кравчук, 2015

економіки, світу праці, світу позаекономічного (морального, духовного). Як справедливо зазначає відомий український фахівець у галузі економічної теорії Г.Задорожний, головною бідою економістів і економічної теорії другої половини минулого і початку нинішнього століття є вузькість їхніх поглядів – міркувань, що обмежені рамками їхнього "економічного окопу" (Задорожний, 2012. С. 87).

В економічних науках загалом і зокрема в тих, що вивчають світ праці, багато невпорядкованого набору різноманітних теорій, методів, кривих, формул, але бракує системного погляду на людину; не сталося глибокого опрацювання та реальної інтеграції концепцій людини економічної, людини соціальної й людини відповідальної. Як результат – замість "дерева" економічної науки маємо, за образним висловленням О.Ананьїна, "сад камінців".

Зосереджуючись на соціально-трудовій проблематиці, підкреслимо, що складовою глобальних перетворень і трансформацій, що здійснюються в економіці і суспільстві, є принципово нові зміни, що відбуваються в ролі, статусі, можливостях, мотивації, цінностях людини, і передусім людини економічно активної. Таке твердження впливає з результатів власних досліджень та підготовлених на їх основі публікацій (Колот, 2010, 2011, 2014; Колот, Грішнова, Герасименко, 2010; Лук'яненко, Поручник, Колот, Столярчук, 2011), які переконують у тому, що світ праці в найширшому його розумінні радикально змінився. За багатьма параметрами іншою стає роль людини як стратегічного ресурсу, носія найбільш потужного та затребуваного капіталу, мотивацій та інтересів.

Звідси крайня потреба не стільки уточнень і доповнень постулатів, що нині превалюють, скільки розбудови нової парадигми теоретичних знань про людину, її працю та відносини, що виникають у процесі трудової діяльності. У розвиток цієї тези наголошуємо на тому, що за умов різноманітних трансформацій, що відбуваються навколо нас і в нас самих, виникла об'єктивна потреба не просто оновлення поняттєвого апарату, а наукового опрацювання нової концептології соціально-трудоного аналізу, абсолютно нової вербальної формалізації явищ і процесів, що зародились і наростають у соціально-трудовій сфері під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та формування нового типу людини праці.

На превеликий жаль, така постановка питання ще не усвідомлена багатьма представниками наукової спільноти, які й далі "латають дірки" і пропонують, так би мовити, іти вперед з повернутою назад головою. Справді, у багатьох теоретичних конструкціях, що широко репрезентовані в сучасній економічній літературі, образ людини, її місце в координатах нової економіки, роль соціального в нашому житті все ще ближчі до постулатів А.Сміта "Дослідження про природу та причини багатства народів" (1776), аніж до реалій сьогодення.

Соціально-трудові науки й далі фокусують свою увагу на традиційних концепціях і теоріях, намагаючись пояснити процеси реального життя тим інструментарієм та методичним багажем, що склався багато років тому. Утім на порядку денному постала проблема конструювання нових соціально-трудогих моделей. Світ праці останніми роками різко змінився. Колишні моделі, системи руйнуються і відмирають; їхнє місце мають посісти нові концепції з іншими властивостями і можливостями. Адже екстраполяція властивостей, закономірностей старих систем на нові реалії безперспективна. Тому, повторимо, на порядку денному – опрацювання теоретико-методологічних засад нової моделі людини, що віддзеркалює

соціальні, економічні, демографічні, соціокультурні реалії початку XXI століття та враховує тенденції розвитку постіндустріального суспільства.

Проблематика з'ясування істинної ролі людини як об'єкта і суб'єкта економічної діяльності була актуальною упродовж усього періоду розвитку економічної теорії (починаючи з класичної), і, упевнені, такою вона залишається й нині. з позицій предмета нашого дослідження важливо відстежити (бодай стисло) еволюцію найбільш відомих економічних учень стосовно об'єктів і суб'єктів економічної діяльності та місця людини у суспільному поступі.

Звертаємо увагу на те, що економічна теорія упродовж кількох століть будувала свої теоретичні конструкції навколо проблематики багатства. Так, майже три століття (XVI–XVIII) домінувала школа меркантилістів, для яких багатством було все, що перетворюється на гроші. Як джерело багатства поставала сфера обігу, а виробництво розглядалось як одна з передумов створення багатства.

А.Сміт у своєму основному творі "Дослідження про природу та причини багатства народів", яким була започаткована класична парадигма економічної теорії (політичної економії), об'єкт дослідження останньої окреслив як створення багатства. У більш розгорненому вигляді йдеться про нагромадження, розподіл та використання багатства матеріального – багатства речей, багатства як сукупності матеріальних благ. Водночас А.Сміт досліджує і проблематику суб'єкта економічної діяльності – людини, яка в його вченні постає як *людина економічна* (Homo Economicus), що керується власними інтересами і тому поводить раціонально, як економічний суб'єкт¹. При цьому загальний добробут формується на основі спонтанних дій окремих індивідів, які переслідують власні інтереси. Отже, загальнометодологічне положення класичної економічної теорії, яке рельєфно і вичерпно обґрунтоване А.Смітом, є таким: матеріальне багатство – це об'єкт і мета економічної діяльності, а людина (Homo Economicus) – засіб і суб'єкт економічного процесу.

Постулат економічної теорії, згідно з яким людина – не безпосередня мета, а засіб, суб'єкт економічного розвитку, – це "заслуга" не лише А.Сміта, а і його послідовників. Так, Дж.С.Мілль в "Основах політичної економії" (1848) розвинув далі ідеї А.Сміта щодо мети і засобу економічної діяльності. Поняття "багатство", – писав Дж.С.Мілль, – необхідне для визначення сукупності бажаних предметів, якими люди володіють, не тільки не охоплює їхні власні особистості, а навпаки, протиставляє їх цим предметам. Люди, за Міллем, не є багатством для самих себе, хоч вони і служать інструментом його надбання (Мілль, 1980. С. 90). Загальновідомим є визначення предмета економічної теорії, яке належить Дж.С.Міллю, як науки про закони управління суспільними явищами, що виникають як наслідок об'єднання зусиль людей з виробництва багатства.

¹ Варто зауважити, що до написання основного свого твору А.Сміт у 1759 р. видав менш відому широкому загалу працю "Теорія моральних почуттів", в якій описав певні філософські, морально-духовні та психологічні аспекти людини як суб'єкта економічної діяльності. Утім в основному науковому доробку А.Сміта основний суб'єкт економічного процесу – це все ж "людина економічна", яка водночас і еґотична, і раціональна, і зорієнтована суто на особисті потреби та інтереси. З історії економічної думки відомо, що А.Сміт упродовж багатьох років плекав ідею, яка так і не була втілена в життя, – виконати фундаментальне дослідження людини в соціумі, і не тільки як "істоти економічної", а як особистості, котра має різні іпо-стасі, взаємодіє з оточенням та зовнішнім світом.

І в працях К.Маркса знаходимо смітівський методологічний засновок: людина – засіб, а багатство – мета. Так, полемізуючи з автором "Підручника політичної економії" (1879) А.Вагнером, К.Маркс зазначав, що відмітною рисою його методологічного підходу, реалізованого під час написання "Капіталу", є не людина, а суспільно-економічний період (Маркс, Енгельс, 1961. С. 6).

Наголошуємо на тому, що співвідношення суб'єкта й об'єкта економічної діяльності – людини і багатства значною мірою відтворено і в постулатах неокласичної економічної теорії. Змінено лише акценти та розширено розуміння мотивів економічної діяльності людей. Справді, у представників неокласичної школи, на відміну від класичної, проблематика походження багатства та його розподілу не є на передньому плані. Автори цього напрямку економічної думки трактують економічну теорію як науку про оптимальне використання обмежених ресурсів з метою задоволення потреб окремого індивіда ("економічної людини"). Проте й ця школа економічної теорії не змогла подолати обмеженості щодо ролі та функцій людини, залишивши за нею функцію засобу економічної діяльності. Так, один із засновників неокласичної школи економічної теорії А.Маршалл у фундаментальній праці "Принципи політичної економії" (1890) наголошує, що економічна наука – це, з одного боку, наука про багатство, а з другого – та частина суспільної науки про діяльність людини, яка стосується зусиль, що нею докладаються для задоволення своїх потреб (Маршалл, 1890. С. 107).

Відомий французький економіст і політичний діяч Р.Барр у науковій праці, що видана у середині 50-х років минулого століття, зазначає, що економічна наука – це наука про управління рідкісними ресурсами. Вона вивчає також відносини між цільовими настановами людської діяльності і засоби, які при цьому використовуються, однак вона нейтральна щодо цих цільових настанов. Економічна наука не повинна ні пояснювати ці настанови, ні оцінювати їх як такі (Барр, 1994. С. 16).

Аналіз найбільш цитованих видань сучасних представників неокласичної школи свідчить, що й вони не подолали меж формули "багатство – мета, людина – засіб". Так, автори класичного підручника "Економіка" П.Самуельсон і В.Нордгауз зазначають, що предмет сучасної економічної теорії – це вчення про те, як суспільство використовує наявні ресурси, щоб виробляти товари. Як бачимо, і за цього методологічного засновку людина залишається "за бортом" економічного процесу, за замовчуванням вона розглядається як "засіб" ринкового організму.

Викладені вище судження відомих мислителів щодо мети, об'єкта, суб'єкта економічного розвитку, ролі й місця людини в забезпеченні економічної і соціальної динаміки слід розглядати як спроби економістів (хоч і видатних) проаналізувати суспільні процеси, що відбувались у період їхньої наукової діяльності. Більшість їхніх міркувань, оцінок, висновків є віддзеркаленням економічного й соціального ладу тодішньої доби; лівова частка з них була бездоганною за змістом, нерідко революційною за прозорливістю та постановкою. Втім ставити перед собою завдання безпосереднього застосування теоретичних конструкцій XVIII – середини XX століття до умов кінця XX – перших десятиліть XXI століття – це алогічне заняття, яке й заводить науковий пошук істини у глухий кут. Світ природи, техніки, економіки, інститутів, світ самих людей порівняно з тогочасним періодом, коли жили й творили класики економічної теорії, змінився радикально. Шукати у "Багатстві народів..." відповіді на виклики початку ново-

го тисячоліття – справа безнадійна. Тож маємо нарешті підвестися на новий рівень відповідальності та почати думати і діяти інакше.

Відомий російський економіст, засновник наукової школи філософії господарства, Ю.Осіпов з приводу застарілості методологічних засад сучасної економічної науки, неприйнятності домінантного категоріального апарату та інших провалів сучасної економічної теорії зазначає, що немало із світоглядного минулого, понятійного, словесного сьогодні нікуди не придатне. Слова є, поняття є, теорії є, концепти є, але всі вони застаріли і не відображають усього, що відбувається навколо. Усе це важко зрозуміти, – пише він, – але це, на жаль або на щастя, саме так! Це не означає, що все інтелектуальне надбання минулого треба відкинути і забути, це лише означає, що сидіти на цій спадщині і думати, що титани нам щось раптом самі підкажуть, наївно і безпідставно (Гринберг, Бабкин, Бузгалин, 2014. С. 246).

Отже, підсумовуючи викладене та зважаючи на нинішній стан опрацювання моделі людини початку XXI століття, маємо констатувати, що в економічній теорії як минулого, так і сучасної доби й далі залишаються провали в плані обґрунтування її предмета, трактувань об'єкта і суб'єкта економічного процесу, їх взаємозалежності та підпорядкування. Людина в теоретичних економічних конструкціях все ще розглядається однобоко, спрощено, смітівський образ Homo Economicus все ще "бродить" по шпальтах економічних видань, перекочує в душі й розум людей з покоління в покоління.

У нашій методологічній конструкції людина постає як мета і стратегічний ресурс соціально-економічного розвитку. Водночас нашою принциповою позицією є й те, що на сучасному етапі розвитку економіки і суспільства економічна і соціальна складові суспільного поступу помінялися місцями, домінантою номер один стають соціально-трудова прерогативи, людський розвиток. Водночас іншого формату набуває взаємодія економічної і соціальної компонентів розвитку, які надтісно переплетені та мають функціонувати як єдиний цілісний механізм.

Сучасну роль людини, взаємозв'язок економіки і людського розвитку, проблематику соціалізації відносин у сфері праці слід обов'язково розглядати у контексті діалектики соціальної та економічної складових суспільного розвитку. Опанування достеменної суті цієї діалектики є ключем до усвідомлення глибинних засад людського, трудового виміру економіки, мети її розвитку, потреби соціалізації економічного простору.

Наполягаємо на твердженні, що усвідомлення соціумом цієї діалектики відбувається вкрай повільно і не в останню чергу внаслідок домінування суджень, уявлень, за яких соціальний чинник все ще розглядається як похідний від економічного, що надає соціальному, людському розвитку ознак вторинності. Справді, соціальний і економічний аспекти суспільного розвитку тісно переплетені. Перш ніж розподіляти створені блага та задовольняти різноманітні потреби, необхідно їх виробляти, і це – аксіома. Водночас це аж ніяк не заперечує першочергової значущості соціального розвитку. Синтез соціального й економічного аспектів суспільного розвитку впливає з їх взаємодоповнюваності та подвійної ролі людини у суспільному виробництві, а саме як фактора і мети виробництва, досягненню якої й покликана слугувати економіка. Економічному розвитку завжди притаманні соціальні наслідки, тобто він соціальний за природою. Інша річ – в який спосіб розподіляються результати економічної діяльності, чи досягається оптимізація інтересів суб'єктів суспільного виробництва, чи домі-

нують на полі соціально-трудової сфери процеси соціалізації або, навпаки, десоціалізації.

Економічною наукою доведено і підтверджується практикою, що економічний і соціальний прогрес, економічний і соціальний розвиток узгоджуються та мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація виявляється передусім у соціально-трудовій сфері і стосується інтересів абсолютної більшості економічно активного населення. У контексті проблематики, що розглядається, принципово важливою є відповідь на запитання: заради кого і заради чого організовується виробництво, здійснюється економічна діяльність і досягається економічне зростання?

Твердження, що соціальна політика має бути похідною від економічної, не випадкові, а є дальшим сприйняттям людини лише як працівника, реалізація здібностей і самореалізація якого можливі лише на виробництві. Проте умови й потреби розбудови нової економіки та соціальної держави вимагають запровадження нових принципів формування соціальної політики, усвідомлення її сучасної ролі в забезпеченні соціальної динаміки. Слід виходити з того, що соціальна політика вже виросла з дотеперішніх меж економічної політики, а загальна економізація політики, що була характерна й великою мірою виправдана в доіндустріальному та індустріальному суспільстві, яке сповідувало інші цінності, – це вже атрибутка вчорашнього дня.

Справді, чи може бути соціальна компонента другорядною за умов, коли магістральним напрямом прогресу цивілізації стає розбудова економіки знань, і знання та інновації на 60% і більше мають наповнити вартість кінцевого продукту? Чи можна й надалі керуватися традиційними уявленнями про взаємозв'язок економічного й соціального розвитку, які сформувалися в епоху індустріалізму, а реальністю сьогодення є різкі зміни у структурі активів суб'єктів господарювання на користь нематеріальних, і лівова частка останніх припадає на людський капітал, що формується здебільшого у соціальній сфері?

З огляду на те, що на сучасному етапі НТР людина стає носієм найбільш потужного, найбільш продуктивного капіталу – людського, і водночас вона зберігає статус мети виробництва, соціальний розвиток остаточно втрачає риси вторинності щодо економічного поступу. У державі соціального типу, у суспільстві, в якому людина розглядається і як головний чинник, і як головна цінність, мета соціально-економічного розвитку, економічна політика має розглядатися винятково як складник соціальної політики, а не навпаки. Тож маємо звільнитися від тягаря застарілих теоретичних уявлень щодо взаємозв'язку і взаємодії економічної і соціальної сфер, економічної і соціальної політики, погляду на соціальну сферу як суто витратну. Пам'ятаймо, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття хибних рішень, і всі реформаторські зусилля при цьому втрачають сенс.

Значний внесок у формування сучасної парадигми взаємозв'язку та взаємообумовленості соціальної й економічної компонент розвитку, в обґрунтування пріоритетності розвитку людини зробив лауреат Нобелівської премії з економіки 1998 року Амартія Сен. Цей учений послідовно та переконливо розвінчує міф, згідно з яким розвиток людини та створення умов для гідного життя можуть дозволити собі лише найбільш розвинені країни.

А.Сен спростовує думку, що розвиток людини – це наслідок створення значного економічного потенціалу, а твердження, що спочатку в тій чи тій країні необхідно нагромадити значний економічний потенціал і лише потім можна ставити питання про розвиток людини, вважає і помилковими, і вкрай шкідливими. Формування логічних суджень і прийняття рішень починаючи з найвищих щаблів мають здійснюватися, на погляд А.Сена, за таким сценарієм: спочатку керівництво країни як пріоритет суспільного розвитку визначає створення та підтримку інститутів, які безпосередньо забезпечують формування людського капіталу (освіта, охорона здоров'я, культура); далі має відбутися реальна підготовка "економічного дива", що передбачає масштабні інвестиції в людський капітал. Вкладання в розвиток людини мають зачепити абсолютну більшість громадян незалежно від рівня їхніх матеріальних доходів. Сучасний розвиток, у трактуванні А.Сена, – це розширення людських можливостей, людської свободи, це свобода вибору між різними стилями життя, "експансія людських можливостей" (Sen, 1990. Р. 44; Dreze, 2002. Р. 35; Sen, 1999. Р. 3).

За такого бачення взаємозв'язку та підпорядкування соціального й економічного в суспільному житті стає зрозумілою **реальна роль людини як стратегічного ресурсу і мети сучасного соціально-економічного розвитку**. Водночас пропонуємо поглибити наявні уявлення щодо людського виміру нової економіки, конкретизувати викладені раніше загальні судження та розглянути їх крізь призму найбільш відмітних рис економіки, яка інтенсивно формується та домінуватиме в наступних десятиліттях ХХІ століття.

Людина змінює навколишній світ, але й він змінює людину, продукує нові вимоги до неї. Якими є відмітні характеристики нової економіки та як вони впливають на людське буття? Чи справді знайомий нам світ зникає і ми є свідками початку нового "незнайомого світу", нових економіки і суспільства? Чи справді нова економіка – це економіка не товару, а людини, і чому простір нової економіки дедалі більше наповнюється нематеріальними, позаекономічними компонентами? Спробуємо відповісти на ці запитання або принаймні окреслити свою позицію щодо них.

Перехід від індустріальної економіки до економіки з іншими якостями та рушійними силами розвитку супроводжується активним науковим опрацюванням трансформаційних процесів та введенням в обіг нових понять у сфері сучасної економіки та соціуму.

На думку авторів, що узгоджується з висновками багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників цієї проблематики, найбільш цінними як у теоретичному, так і прикладному плані є методологічні засади дослідження економіки, що приходить на зміну індустріальній, які містяться у концепціях постіндустріального суспільства Д.Белла, інформаційного суспільства Й.Масуди та Ф.Махлупа, нового індустріального суспільства Дж.Гелбрейта, електронного суспільства М.Маклюена, програмованого суспільства А.Турена, електронно-цифрового суспільства Д.Тапскотта, інформаційного мережевого суспільства М.Кастельса. Водночас підкреслимо, що серед розмаїття термінів, які наведені вище, широке офіційне визнання отримали два – "нова економіка" (вперше офіційно прозвучав у Доповіді Президента США в 2001 р.) і "економіка знань" або "економіка, що заснована на знаннях".

У всіх наявних доктринах, що містять теоретико-методологічний аналіз нової економіки та її сутнісні характеристики, справедливо наголошується на кардинальному підвищенні ролі знань, інформації у становлен-

ні та розвитку цієї економіки. Акцентується увага на тому, що нині не тільки стає більше інформації, змінюється її характер, а наша поведінка ґрунтується на новітніх знаннях.

Всебічний аналіз фундаментальних цивілізаційних процесів, що відбуваються в економіці і суспільстві під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та інших глобальних трансформацій, міститься у праці відомого американського вченого М.Кастельса (*Кастельс, 2000*). За його висновками, провідною характеристикою сучасного суспільства є мережева логіка його базової структури, що ґрунтується на гнучких горизонтально орієнтованих глобальних мережах та обміні ресурсами. Значну увагу цей дослідник приділяє аналізу якісних перетворень в організації виробництва та змін у змісті і характері соціально-трудових відносин (виникнення нових мереж та суб'єктів інформаційно-глобальної економіки, індивідуалізація праці тощо).

У сучасній економіці новим стає все або майже все. Так, нові технології (інформаційно-комунікаційні, нанотехнології, біотехнології тощо) являють собою не традиційний розвиток продуктивних сил, а принципово нову виробничо-економічну систему. Нова економіка – це й нові, диференційовані види товарів і послуг, які дедалі більше створюються не відокремленням від природного матеріалу непотрібних елементів (токарне оброблення, виплавка металу, оброблення деревини тощо), а комбінованим з'єднанням елементарних частинок. Нова економіка – це й нова мережа зв'язків та відносин. Ідеться про новий формат економічних відносин, нові швидкості і нові форми обміну інформацією, нові швидкості переміщення матеріальних, фінансових і соціальних ресурсів, нові форми та нові швидкості укладання угод, доставки продукції та здійснення фінансових операцій. Нова економіка – це й застосування нових технологій та інших інновацій для виробництва "традиційних", "індустріальних" благ.

Узагальнюючи основні риси нової економіки, виокремимо такі:

- перетворення знань, інтелекту на провідний ресурс економічного розвитку та головне багатство суспільства;
- розширення можливостей економічного зростання на основі використання новітньої інформації;
- переважання в структурі економіки сфери послуг (сервісизація економіки), розширення сектора "виробництва людини", пов'язаного з формуванням і розвитком людського капіталу;
- віртуалізація економіки, що пов'язана з функціонуванням глобальної інформаційної мережі, глобального електронного ринку товарів та послуг;
- утвердження інноваційного багатства нової економіки, в якій пріоритетного значення набуває творча, креативна діяльність людини;
- індивідуалізація особистості й суспільства;
- перехід від вертикально інтегрованих структур до мережевих організацій, поширення принципів рівноправності та співробітництва, домінування останніх над принципами конкуренції та ієрархії;
- участь у глобальних мережних комунікаціях як умова "конкурентного виживання", розвиток конкуренції мереж.

Отже, якщо сучасну економіку розвинених країн світу, як і нову економіку країн, що розвиваються, розглядати крізь призму найбільш відмітних рис порівняно з економікою індустріальної доби, то неодмінно дійдемо висновку, що такими рисами є великомасштабні зміни у структурі та якості виробничих факторів, небачене зростання знань, інформації, інтелекту, інновацій. Твердження "хто володіє інформацією, той володіє сві-

том" нині вже можна сприймати як аксіому. Перелічені ресурси сучасної економіки одночасно являють собою й визначальні фактори підвищення ефективності виробництва матеріальних і нематеріальних благ та якості життя населення.

Матеріальний, організаційно-технічний бік цього феномена є такий, що знання, інтелектуальна, інноваційна компонента дедалі більше перетворюється на провідну на всіх етапах "життєвого циклу" нових товарів і послуг. Ці компоненти домінують на стадії проектування, виробництва, управління матеріальними і нематеріальними активами. До того ж саме знання стають передумовою розв'язання таких нагальних завдань виробництва, як:

- адаптація людського фактора до динамічно змінюваних умов виробництва;
- прийняття рішень за нестандартних умов;
- організація командної роботи та роботи на результат;
- набуття вміння, здатності вчитися протягом усього життя.

Економічний ресурс, який являє собою сукупність і комбінацію інформації, знань, інтелекту, інновацій, настільки важливий, що його правомірно називати стратегічним. Йому належить майбутнє до появи, не виключено, надстратегічного ресурсу, складниками якого стануть гіперінформація, гіперзнання, гіперінтелект, головним носієм яких залишається людина. Отже, у XXI столітті не природні багатства, не територія, а високі технології, знання, інтелект будуть основою економіки, джерелом добробуту і якості життя. Підтвердженням цьому є досвід розвинених країн, де в останні десятиліття відбувається інтенсивне заміщення основних фондів, матеріальних товарних запасів, інших матеріальних активів нематеріальними, фізичного капіталу нефізичним.

Носієм знань, компетенцій, інтелекту, інновацій є людина, і перш за все економічно активна, що й обумовлює її *провідну роль у розбудові та функціонуванні нової економіки*. Отже, нова економіка – це передусім нова економічно активна людина, яка є її стратегічним ресурсом, провідною продуктивною силою. Якщо в економіці індустріального типу людина перебуває біля техніки, обслуговуючи її, то в новій економіці вже техніка перебуває біля людини, посилюючи її продуктивну силу. Так, один із найавторитетніших фахівців у галузі менеджменту Пітер Друкер у публікації в часописі "Harvard Business Review" підкреслює, що центр тяжіння у трудових відносинах швидко зміщується від ручної праці до праці інноваційної, до працівників знань, тобто до тих, хто створює нове знання й активно його використовує (*Управление знаниями*, 2006. С. 10).

Автори колективної монографії "Бізнес у стилі фанк назавжди: Капіталізм у задоволення" з приводу підвищення ролі знань та інтелекту зазначають, що робітники володіють основними засобами виробництва. Революція, – пишуть вони, – точніше, її перша частина, закінчена. Працівники-програмісти, розробники нового програмного забезпечення у Франкфурті, суднобудівники на верфях у Ставангері, креативщики в китайських рекламних агентствах, інженерно-технічні працівники в Сіднеї, фабричні робітники в Лос-Анджелесі, продавці опціонів у Сінгапурі весь час використовують свої мізки і лише іноді свою мускульну силу, щоб створювати нові блага. У сучасних компаніях від 70 до 80% всього, що виконується людьми, здійснюється за допомогою їхнього інтелекту. Основний засіб виробництва – це скромна сіра маса вагою приблизно 1,3 кг. Це людський мозок (*Риддерстрале*, 2008. С. 31).

Нова економіка справді є новою за багатьма ознаками, а головне, за рушійними силами її розвитку. Якісно нові інформаційно-комунікаційні, мережеві технології в поєднанні з інтелектуальним капіталом і його провідною складовою – людським капіталом – без перебільшення стають основою нової економіки. Наголошуємо на тому, що нова економіка висуває якісно інші вимоги до людського чинника і водночас її формування та розвиток стають можливими завдяки утвердженню на практиці нової якості людського та соціального капіталу. Не є перебільшенням і твердження, що рушійною силою нової економіки є далеко не будь-яка людина. Так, в індустріальну добу в соціальній структурі провідні ролі належали робітничому класу та інтелігенції. Тепер же інтелігенція у класичному розумінні – це реальність, яка відходить в історію. Основою нової економіки, рушійною силою соціальних трансформацій, соціальної динаміки є клас, від якого йде енергія, суспільне підживлення, – це креативний клас. До нього мають належати люди, здатні діяти нетрадиційно, інноваційно, творчо (вік, посада і навіть освіта тут не мають вирішального значення). Такі люди вирізняються оригінальністю, нестандартністю мислення, інноваційно орієнтованими вчинками і діями широкого спектра – від розроблення національних проектів до облаштування своєї домівки, кафедри, школи, в якій навчалися. Такі люди були завжди, вони були затребувані й у попередні часи, а нове в їхньому статусі, значуще для економіки і суспільства, пов'язане з низкою принципово нових реалій та обставин.

Проведене нами дослідження переконує у зростанні ролі людини та її креативності як факторів конкурентних переваг і забезпечення стійкого розвитку суспільства. Реалії сьогодення є такі, що найсучасніші технології, матеріали, сировина перестають бути критично важливими для набуття конкурентних переваг. Останні дедалі більше переміщуються від матеріальних, техніко-технологічних ресурсів до людських. Прорив у темпах, якості зростання, підвищенні конкурентоспроможності чимраз більше визначається компетентісно-креативною компонентою трудової діяльності. А представники креативного класу дедалі більше перетворюються із соціальної групи інтелектуалів зі статусом найманих працівників на "клас для себе".

Отже, задля формування сучасного економічного мислення та розставлення науково обґрунтованих акцентів у процесі розроблення соціально-трудової політики потрібно не просто декларувати тезу щодо підвищення ролі людини в усіх сферах економічного суспільного життя (навіть у найбільш ортодоксальних теоріях провідна роль людини та підвищення її ролі не заперечуються). Наголос варто робити на тому, що нова економіка передбачає масштабне пріоритетне задіяння не просто чинника, яким є людський капітал, а чинника, основою якого є креативність.

Відомий американський соціолог, автор бестселера з проблематики креативності Річард Флорида стверджує, що суспільство змінюється значною мірою тому, що ми цього хочемо. Більше того, ці зміни не є випадковими і хаотичними, як не є вони і таємничим продуктом колективного несвідомого. Вони мають абсолютно розумний і раціональний характер. Логіка цих перетворень, зазначає автор, – досі залишається прихованою від нас, оскільки самі перетворення все ще тривають. Однак останнім часом різноманітні і зовнішньо різноманітні тенденції починають складатися у загальну картину. Нині вже можна виявити базовий принцип, силу, що управляє цими зрушеннями. Цією рушійною силою стала людська креативність, яка відіграє ключову роль в економіці і суспільстві. У своїх професійних заняттях й інших сферах життя ми сьогодні цінуємо креативність як ніколи

високо і культивуємо її з особливим завзяттям. Творча діяльність – відмітна риса людини як виду – у наш час набуває небаченого розмаху (Флорида, 2011. С. 19).

І далі Р.Флорида пише, що заведено вважати, що ми живемо нині в "інформаційній" економіці, або "економіці знань". Однак більш суттєва істина полягає в тому, що сучасна економіка урухомлюється людською креативністю. Креативність – "здатність створювати значущі нові форми", згідно зі словником Вебстера перетворилася на основне джерело конкурентної переваги. Практично в будь-якій галузі виробництва – від автомобілебудування до індустрії моди, харчової промисловості і інформаційних технологій – перемагає врешті-решт той, хто володіє творчим потенціалом. Це справедливо для будь-якої історичної епохи, починаючи з етапу сільськогосподарської революції і аж до революції промислової. Однак лише в останні кілька десятиліть ми дійшли чіткого усвідомлення цього факту і почали діяти відповідно (Флорида, 2011. С.19–20).

Підвищення знаннємісткості сучасного виробництва, з одного боку, і високий рівень знаннєвої компоненти в людському потенціалі – з другого, дає можливість економічно активній людині:

- стати дійовим учасником процесу сприйняття, використання і створення знань;
- забезпечити інноваційність трудової діяльності, сформувати власні конкурентні переваги і передумови для гідного життя;
- найповніше використати можливості, породжені глобалізацією;
- мінімізувати ризики і відвести загрози, що поширюються зі зростанням конкуренції в різних її формах;
- підвищити можливості адаптації до умов невизначеності та швидких змін.

У світлі наведених раніше суджень логічною є постановка питання щодо уточнення предмета сучасної економічної теорії. Автори статті солідарні з такою самою постановкою питання та висновками А.Гальчинського, який, обґрунтовуючи предмет політекономічного аналізу в його широкому загальноцивілізаційному контексті, зазначає, що "...людина, багатство особистості, зростання її креативного потенціалу – це основний засіб і безпосередня мета соціально-економічних перетворень; це водночас і предмет політичної економії в широкому розумінні, політичної економії, яка у своїх теоретичних узагальненнях покликана відтворювати логіку універсального еволюціонізму, глобально-цивілізаційного процесу, ноотичних перетворень загалом" (Гальчинський, 2013. С. 58).

Розбудовуючи методологічну конструкцію щодо людини як мети соціально-економічного поступу, слід дослухатися й до таких висновків А.Гальчинського: "Світ змінюється, коли змінюємося ми самі, а не навпаки, людина змінюється відповідно до змін суспільного середовища, у якому відбувається її життєдіяльність, – таким є головний методологічний постулат, який висвітлює логіку відповідної конверсії у визначеннях предмету економічного аналізу. Мірилом загальноцивілізаційного, в тому числі й економічного, прогресу, його основним критерієм стає розвиток людської особистості, її духовного потенціалу, свідомості. Потрібно зрозуміти не лише суто академічну, а й прикладну значущість відповідних узагальнень. Вони відбивають логіку нашого сьогодення. Економіка у її осучаснених постіндустріальних формах адекватним чином перебудовує свою цільову визначеність, функціональну структуру" (Гальчинський, 2013. С. 58).

Ще раз наголошуємо на тому, що в методологічній конструкції, якої додержуються автори статті, людина постає як стратегічний ресурс і мета соціально-економічного розвитку. За нашим баченням, нова економіка – це економіка для людини, "економіка у людині", це реальне втілення в життя формули видатного філософа Давньої Греції Протагора, яка була сформульована майже дві з половиною тисячі років тому: "людина – міра всіх речей".

У контексті заявленої проблематики – людина і нова економіка – актуальною видається й постановка питання щодо зміни вектора спрямованості нової економіки та наповнення її простору новими компонентами. Висловимо свою думку більш конкретно: вважаємо, що у світі, який інтенсивно змінюється, у світі економічному мають відбутися **переміщення акцентів з економіки товару в економіку людини** (перші паростки цього явища вже виявляються) та **наповнення економічного простору нематеріальними, позаекономічними компонентами**.

Зазначені раніше детермінанти нової економіки та постіндустріального суспільства не є ізольованими явищами. За кожною з них – вияв загальноцивілізаційного тренду кінця XX – початку XXI століть, яким є людиноцентричність, або людиноорієнтованість, що іманентна новим соціально-економічним умовам. Саме цей тренд (людиноцентричність, людиноорієнтованість) є першопричиною переміщення акцентів з економіки товарів в економіку людини та підвищення значущості нематеріального, позаекономічного.

У новій економіці під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, нових вимог до людини й нової ролі останньої економічний простір наповнюється щораз новими й новими нематеріальними, позаекономічними компонентами; цей економічний простір потребує гуманізації, "олюднення". Ідеться про зростаючу значущість чинників, обставин, умов, що обумовлюють необхідність формування нової **соціоцентристської, людиноорієнтованої** економіки, в якій економічна і соціальна складові стають системотвірною, неподільною цілісністю. Отже, логіка загальноцивілізаційного прогресу така, що його мірилом, критерієм стає **розширення людських можливостей, реалізація трудового й духовного потенціалу, людський розвиток** у найширшому його розумінні. Відповідно і нова економіка в осучаснених інформаційно-комунікаційних мережевих формах має перебудовувати свою цільову спрямованість.

Віддзеркаленням глобальних змін в економіці і суспільстві під впливом інформаційно-комунікаційної революції є зростаюча самодостатність людини, нові можливості вибору, самореалізації. Із цього приводу А.Гальчинський зазначає: "У новій системі відносин людина перестає бути часткою економіки, всього лише її функціональною "цеглинкою". Навпаки – економіку конститує людина. Така економіка за своєю суттю вже не є економікою, що виробляє товари; вона трансформується в економіку людини" (Гальчинський, 2013. С.58). і далі він пише: "Сучасна реальність переконливо доводить, що порядок денний економіки виробництва товарів значною мірою вичерпано. У ній не залишається місця для креативних інновацій. Основоположним для системних інноваційних трансформацій стає **визначення механізмів трансформації економіки товару в економіку людини**. Функцію обґрунтування відповідних механізмів покликана перебрати на себе політична нооекономіка, яку в контексті розставлених у нашому аналізі акцентів правомірно трактувати і як політекономію люди-

ни. Така визначеність нової парадигми політекономічних знань могла б бути достатньо логічною" (2013. С. 15–16).

Однією з домінант нової економіки, як уже зазначалося, є прогресуюча *дематеріалізація економічного простору*. Сутність цього феномена пов'язана з кардинальними змінами у структурі та ієрархії факторів виробництва, з неабияким підвищенням ролі нематеріальних факторів економічного розвитку. На прогресуючу дематеріалізацію економічного простору та підвищення значущості позаекономічного звертає увагу відомий англійський філософ Дж. Гілдер, який пише, що центральною подією XX століття стала перемога над матеріальним, і що сила розуму повсюдно долає силу речей (Девіс, 2008. С. 167).

Логічним є таке твердження: опрацьовуючи сучасну парадигму соціально-трудового розвитку, маємо особливу увагу звернути саме на постматеріальний напрям еволюції економіки і суспільства. Наявна індустріальна модель розвитку й далі виявляє беззаперечну пріоритетність матеріальних, споживацьких цінностей і відповідних мотивацій. Нова економіка і постіндустріальне суспільство вже демонструють, а в міру їх утвердження й засвідчать домінантність нематеріальних мотивацій і цінностей.

Концепт, що його обстоюють автори, полягає в тому, що розбудова нової економіки і суспільства *має бути пов'язана з реальним олюдненням, дематеріалізацією суспільних відносин*. Період становлення нової економіки та постіндустріального суспільства – це шлях від пріоритету "при множення багатства" до пріоритету "розвитку людини"; від людини, яка максимізує зиски, до людини фізично й морально здорової, духовно величній, соціально відповідальної, самодостатньої. За таких умов актуалізується проблема наукового забезпечення постматеріального напрямку еволюції економіки та суспільства.

У новій економіці, у новому суспільстві, що інтенсивно формується на межі двох тисячоліть, людський розвиток повинен панувати над матеріальним багатством. Постматеріальна цивілізація, попри всі суперечності й асиметрії соціально-економічного розвитку, які виявились за півтора десятиріччя XXI століття, має стати реальністю.

У розвиток концепту дематеріалізації економічного простору та суспільних відносин наголошуємо на тому, що в новій економіці неабиякої важливості набуває *етична, духовна компонента соціально-економічного розвитку*. Ці та інші якості соціального, культурного, морально-духовного характеру в економічній літературі заведено трактувати як позаекономічні чинники розвитку економіки та суспільства. Носієм цінностей та якостей, про котрі йшлося раніше, є як окрема людина, так і певні спільноти, колективи, громади та соціум загалом.

Отже, у дослідженнях *соціально-трудового спрямування, як і у формуванні соціально-трудової політики*, маємо обов'язково зважати на те, що нова економіка, сегмент якої постійно розширюватиметься, потребує на порядок вищої духовної, моральної, етичної компоненти. Справедливим є твердження, що "цивілізація знань", яка інтенсивно формується, не має нічого спільного з "цивілізацією робіт". Справді, процеси створення, поширення і використання знань, носієм яких є творча, креативна, інноваційно орієнтована особистість, неможливі без відповідної моральної, етичної компоненти, без формування атмосфери довіри, толерантності, високоетичних відносин. не маємо сумнівів у тому, що неекономічні грані нової економіки мають посісти чільне місце в тематиці наукових шкіл "трудовиків".

Визначаючи контури і зміст сучасної праці, ми повинні здійснити соціогуманітарну, морально-етичну експансію в її фундаментальні засади.

Нашою принциповою позицією є таке: в економіці, що інтенсивно формується, зовсім іншого звучання та значення набувають явища й процеси, які ще донедавна перебували на другому плані. Так, довіра, солідарність, лояльність, згуртованість, як і ряд інших, які базуються на ціннісних установках і морально-етичних, соціокультурних засадах, стають настільки важливими соціальними ресурсами, що не підлягають жодному порівнянню з їх дотеперішнім значенням. У своїх науково-прикладних дослідженнях маємо виходити з того, що суто економічні постулати дедалі менше постають у вигляді будівельного матеріалу, з якого можна мурувати сучасне і майбутнє економічне життя країни, домогосподарства, кожної людини. Водночас як будівельний матеріал дедалі більше мають постачити позаекономічні чинники – морально-духовні, пов'язані зі свідомістю, вічними людськими цінностями як індивідуального, так і колективного, суспільного характеру.

Екс-міністр фінансів Польщі, автор низки фундаментальних праць з проблематики ринкової трансформації постсоціалістичних країн, глобалізації світової економіки та трансформації економічних систем Г.Колодко з приводу значення позаекономічного, зокрема культури, стверджує, що культура означає для економічного розвитку більше, ніж відсоткова ставка або курс обміну валют. Культура означає більше, ніж відсотки для економічного розвитку і соціального зростання. Це кажу я, – пише він, – людина, яка "всього лише" чотири рази була міністром фінансів (*Гринберг, Бабкин, Бузгалин, 2014. С. 129*).

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що духовність, моральність набувають такого значення в забезпеченні сталої економічної і соціальної динаміки, що морально-духовні цінності можемо розглядати як рушійну силу розвитку, не менш значущу, ніж матеріальні фактори. і в цьому твердженні немає невиправданого суб'єктивізму, ідеалізму, нерозуміння ролі економічного базису. Необхідно усвідомити самим і переконати інших, що для того, аби стати на шлях сталого розвитку, необхідно, щоб абсолютна більшість економічно активного населення й суспільство в цілому перетнули соціокультурний, соціоморальний бар'єр, тобто щоб утвердилися високі суспільні цінності, зникли наявні ментальні перекося, сформувалася сучасна корпоративна культура.

Складовою новітніх тенденцій у системі "людина – нова економіка" є тренд подолання найманої праці. Феномен подолання найманої праці, який дедалі активніше обговорюється на сторінках філософської, соціологічної, економічної літератури, і далі залишається не поясненим, не зрозумілим для широкого загалу, образно кажучи, туману тут більше, ніж світла. Своєрідне і близьке до істини, на нашу думку, пояснення цього феномена знаходимо у П.Друкера, який зазначає, що в індустріальній економіці, базованій на найманій, здебільшого фізичній, праці працівники у своїй більшості не володіють засобами виробництва. Вони мають володіти – і звичайно володіють – великим і цінним досвідом та практичними навичками. Останні (досвід і навички) можна застосувати на одному робочому місці, а на інших вони вже не "портативні". У новій же економіці, базованій переважно на розумовій праці, працівники – носії цієї праці – володіють особливими засобами виробництва, що репрезентовані сучасними знаннями, компетенціями, мотиваціями, що є в їхній голові. Користуючись термінологією П.Друкера, усе перелічене – це абсолютно "портатив-

ний" і вкрай місткий вид основного капіталу. Оскільки працівники інноваційної, розумової праці володіють своїми, індивідуалізованими, засобами виробництва, вони дуже мобільні. Працівники фізичної праці, так би мовити, більше зацікавлені в роботі, ніж робота в них. Можливо, – розмірковує П.Друкер, – не про всіх працівників розумової праці можна сказати, що вони потрібні роботі більше, ніж робота їм. Але в значній більшості випадків взаємовідносини працівників інтелектуальної праці з організацією, яка забезпечує їх роботою, характеризується тим, що вони зацікавлені один в одному рівною мірою (Друкер, 2012, С. 174).

Наполягаємо на тому, що провідною складовою глобальних змін у "світі праці" слід розглядати тренд поєднання в одній людині і працівника, і власника, і носія інноваційних, інтелектуальних компетенцій. Йдеться про рух від людини економічної до людини креативної, творчої, інноваційно орієнтованої, яка є власником дедалі вагоміших нематеріальних активів.

Справді, упродовж багатьох століть економічний розвиток здійснювався в умовах відокремлення праці від засобів виробництва, протистояння між працею і капіталом. Натомість постіндустріальне суспільство, нова економіка, притаманні їм відносини дедалі більше поєднують в одній особі як власника засобів виробництва (знань, інформації), так і носія здатностей до праці (вмінь, навичок, готовності їх використовувати, усієї гами компетенцій). Отже, йдеться про утвердження суспільства та економіки, де праця й капітал поєднуються в людині, а розвиток упродовж всього життя її фізичних, розумових, інтелектуальних здібностей та здатностей є запорукою накопичення інтелектуального капіталу, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості життя.

Є всі підстави стверджувати, що трансформація індустріальної економіки в нову, інформаційно-мережеву, відкриває нові можливості для розвитку людини, її самореалізації, самоідентифікації. Водночас ця трансформація пов'язана з дією низки чинників, за якої розбудова "економіки людини", "економіки душі", здійснюється вкрай суперечливо через відтворення старих та появу нових суперечностей між індивідуалізацією і соціалізацією, індивідуальним і колективним; індивідуалізацією і потребою солідарності, згуртованості та реалізації суспільного інтересу. Розвиваються нові, далеко не ідеальні характеристики мережевої людини, з'являються певні небажані, соціальні за змістом тенденції у сфері зайнятості та ринку праці.

Отже, окремий пласт проблем – суперечливий вплив інформаційно-комунікаційних технологій, мережевих інституцій на людину, масовий розвиток в останньої асоціальних характеристик, поширення в соціумі так званої негативної індивідуалізації.

За висновками найавторитетніших філософів, економістів, соціологів сучасності дедалі потужнішою силою, що індивідуалізує, стають інформаційно-комунікаційні технології, котрі змінюють як техніко-технологічні підвалини нової економіки, так і спосіб життя членів суспільства. Справедливим є твердження Дж.Найсбітта про те, що нові технічні засоби, такі як комп'ютери, стільникові телефони, факси, утверджують триумф індивідуального над колективним (Найсбітт, 2000. С. 461).

Справді, сьогодні егоїстичний індивідуалізм, егоцентризм розвиваються під впливом не тільки "ринковізації" суспільних відносин, а й інформатизації, яка також є потужною силою, що індивідуалізує. Нові інформаційні технології, на думку Е.Корніша, можуть зробити людей у край егоцентричними. Споживач інформації, дедалі більше й більше захоплений са-

мим собою, починає розуміти, що йому байдуже до інших людей – на них йому просто бракує часу (Корниш, 2000. С. 203–204).

Проблематика суперечливих наслідків індивідуалізації у її широкому розумінні детально досліджена авторами у статті, розміщеній у попередньому випуску журналу. У розвиток оприлюдненого маємо змогу ще раз висловити основний наш концепт: ціну, яку сучасні суспільства платять за наявний формат глобального ринку та зростаючу індивідуалізацію, вважаємо безпідставно завищеною.

Результати власних досліджень, що узгоджуються з висновками багатьох авторитетних вчених, переконують у тому, що розгортання сфери дії нової економіки дедалі інтенсивніше супроводжується дією численних суперечливих тенденцій у царині людського розвитку та функціонуванні соціально-трудової сфери. Остання чимдалі більше асоціюється з унікальним симбіозом явищ, процесів, досягнень, втрат і тенденцій розвитку, які не мають однозначної оцінки.

На багатьох прикладах розвинених країн, та й з вітчизняної практики, можемо вже тепер переконатись у складному переплетінні суперечливих тенденцій у царині соціально-трудового, людського розвитку, серед яких виокремимо такі:

- підвищується попит на висококваліфікований, креативний персонал як носій потужного людського капіталу, що дедалі більше уживається з незайнятістю працівників низької кваліфікації, які до того ж недостатньо мобільні та не здатні набути нових компетенцій, що їх вимагає сучасне виробництво;

- набуває гіпертрофованих розмірів диференціація трудових доходів працівників, яка нерідко перевищує реальні відмінності в рівнях нагромадженого людського капіталу та результатах його використання;

- на тлі поліпшення структури робочих місць та в цілому стабільного підвищення середніх трудових доходів працівників розширюється гетто маргінальної зайнятості з неприйнятною винагородою за надані послуги, яка не забезпечує гідних умов життя. Бідність серед економічно активного населення зберігається у значних масштабах і є одним з факторів, що знижує соціальну згуртованість суспільства;

- відбуваються багатовекторні та широкомасштабні зміни на ринку праці, які, однак, далеко не завжди відповідають інтересам найманих працівників. Так, набуває небачених раніше масштабів застосування нестандартних форм зайнятості та режимів робочого часу й атипових трудових договорів. Поширення зазначених форм зайнятості та трудових договорів чимраз частіше стає наслідком не стільки реальних змін у структурі виробництва та організаційно-економічних особливостях його функціонування, скільки послаблення співвідношення сил роботодавців і найманих працівників унаслідок слабкості (неадекватності) національного законодавства у сфері праці та зниження ролі соціального діалогу. Трудове законодавство має тенденцію до лібералізації, а колективно-договірне регулювання не охоплює всього розмаїття форм зайнятості, які є реальністю сьогодення;

- з'являються ознаки десоціалізації соціально-трудових відносин, виявом яких є: зниження частки заробітної плати у ВВП багатьох країн, у т. ч. розвинених; ускладнення доступу економічно активного населення до наявних дотепер форм і видів соціального захисту; збільшення відрахувань працівників у фонди соціального страхування; намагання владних структур розв'язати проблеми, породжені погіршенням демоекономічних показників, перекладанням їх на економічно активне населення;

— інтереси підвищення конкурентоспроможності економіки й створення передумов для стійкого соціального розвитку потребують дедалі зростаючої уваги до проблем соціально відповідальної поведінки бізнесу. Утім частка бізнесових структур, які системно підтримують свій імідж, наполегливо працюють над поліпшенням ділової репутації та здійснюють свою діяльність на принципах соціальної відповідальності, залишається низькою;

— основні сегменти соціальної структури суспільства дедалі більше різняться за рівнем добробуту, стилем життя, нормами поведінки. Розкол суспільств, що їх посилює економічна глобалізація в її нинішньому форматі, ускладнює формування та функціонування демократичних інститутів держави і громадянського суспільства, оскільки підривається основа демократії – соціальна злагода з приводу базових цінностей і принципів життєдіяльності;

— за умов лібералізації економічних відносин і глобальних змін у поведінці економічних інститутів відбувається ерозія "культури солідарності". Натомість набирають сили тенденції, в основу яких покладено індивідуалізацію в найширшому її розумінні. Зміни, що відбуваються у культурі соціальної поведінки людей, намагання останніх розв'язувати наявні соціальні проблеми самотужки, масові настрої десолідарності дають підстави стверджувати про формування у світі, що глобалізується, "індивідуалізованих суспільств" або, принаймні, про зростаючі масштаби індивідуалізації як сучасного феномена, що працює на зниження соціальної згуртованості.

Узагальнюючи, маємо засвідчити, що в умовах становлення нової економіки однією з суттєвих перепон на шляху сталого розвитку економіки і суспільства стає поглиблення невідповідності між потребою підвищення морально-духовного потенціалу соціуму, з одного боку, й реальним перебігом подій, а саме – небажаними змінами у структурі цінностей та соціальних норм поведінки членів суспільства та його інститутів – з другого.

Справді, суперечливий вплив процесів глобалізації на суспільне буття, потреба набуття незаперечних конкурентних переваг, наростання загроз у різноманітних формах, загострення проблеми збереження людства як такого – ці та низка інших обставин актуалізують значення морально-духовної компоненти в сукупному потенціалі соціуму. Натомість характерною особливістю сьогодення є зниження ролі багатьох моральних підвалин, на які багато століть спиралися члени суспільства, – соціальних і культурних традицій, родинних зв'язків, авторитету старшого покоління, віри, релігії, відповідальності в найширшому її розумінні. Тобто йдеться про глибокі зміни у структурі традиційних цінностей членів суспільства, деградацію або втрату багатьох із них. Проте потенціал цих цінностей не вичерпано, і його необхідно відновлювати та нарощувати задля забезпечення стійкого розвитку суспільства.

Небажані зміни у структурі, ієрархії соціальних норм спричиняють формування такого становища, коли життєвий шлях індивіда можна розглядати як окремо взятий *часовий сегмент*, котрий майже не пов'язаний зі спадковістю поколінь. За так званої *перервної* моделі життєдіяльності індивід утрачає традиційні в минулому зовнішні підвалини, а нові створюються вкрай повільно, унаслідок чого соціальні системи втрачають стійкість. Цю глобальну проблему сучасності вивчає чимало авторитетних дослідників. Так, англійський учений Е.Гідденс у науковій праці "Наслідки

сучасності", яка вийшла друком наприкінці ХХ століття, звертає увагу на радикальні зміни у змісті міжособистісних відносин, диспропорції в соціальному розвитку, зміни у структурі цінностей членів суспільства (Giddens, 1990). На його думку, з якою важко не погодитися, для сучасного суспільства характерним є зростання дезорієнтованості людей, джерелом якої є розрив спадковості в системі розвитку соціуму, а також соціальних і культурних традицій (1990, Р. 132).

Тенденція до зниження багатьох морально-духовних якостей, якими ще донедавна володів соціум, як і недооцінка їх значущості, може мати глобальні непередбачувані наслідки для країн і загалом цивілізації. Цього нас вчить історія і цьому приділяють увагу чимраз більше науковців різних галузей наук (економічних, соціальних, політологічних, історичних тощо) і, зокрема, французький учений Г.Лебон, який у своїй монографії "Психологія народів і мас" зауважує, що римляни часів занепаду імперії мали більш витончений розум, аніж їхні предки, але втратили колишні свої якості – здатність жертвувати собою заради ідеалу, наполегливість, енергію, непорушну повагу до закону, непереможне завзяття, які формували велич їхніх предків. Тож саме деградація морально-духовних якостей стала однією з основних причин розпаду імперії (Лебон, 2010. С. 34).

Голова Польського економічного товариства професор Варшавської школи економіки Е.Мончинська звертає увагу на численні асиметрії розвитку нової (мережної) економіки і, зокрема, на недовикористання потенціалу мережної людини, і повертає увагу до такого: одночасно з розвитком інформаційних технологій дедалі сильніше даються взнаки різноманітні диспропорції між вимогами інформаційної революції, з одного боку, і старими навичками, принципами й інституціональними формами – з другого. При цьому дедалі яскравіше виявляється дихотомія знань і мудрості. У сучасному світі ресурси інформації зростають надзвичайно швидко, що створює проблеми для їх раціонального використання й оброблення. Креативний людський потенціал витрачається на виконання простих технічних операцій, потрібних для оброблення і селекції великих обсягів інформації. І саме тому величезний масив інформації повною мірою не трансформується у знання. У свою чергу, знання не перетворюються на мудрість. Іншими словами, інформація > знань > мудрості. Це означає, що ресурси інформації більші за ресурси знань, а останні більші за ресурси мудрості. Така ситуація може стати джерелом небезпечних дисфункцій у глобальній економіці. Хоч ми знаємо дедалі більше, іноді ми дедалі менше розуміємо. При цьому і практика, і дослідження підтверджують той факт, що всупереч нашим уявленням, незважаючи на зростаючі обсяги інформації, ми дедалі меншою мірою виявляємося здатними керуватись у наших діях власними, повною мірою автономними рішеннями (Гринберг, Бабкин, Бузгалин, 2014. С. 152).

На завершення підкреслимо, що нова економіка, новий формат економічного і соціального, нові ознаки та характеристики мережевої людини – це майбутнє, яке інтенсивно настає і є реальним, прийшло у наші домогосподарства, організації, і лише наш консерватизм часто заважає бачити очевидне.

Екс-президент міжнародної соціологічної асоціації І.Валлерстайн у праці із символічною назвою "Кінець знайомого світу. Соціологія ХХІ століття" стверджує, що зміни у світах, які оточують людину, будуть пришвидшуватись, і що сучасна світосистема як система історична вступила у стадію завершальної кризи і навряд чи існуватиме через п'ятдесят років.

Соціум першої половини ХХІ століття за своїми труднощами, нестійкістю і водночас відкритістю значною мірою перевершить усе, бачене нами у столітті ХХ (Валлерстайн, 2003. С. 5).

Проведений нами аналіз також переконує, що динамізм, масштабність, багатовекторність змін у всіх сферах життєдіяльності людини будуть визначальним трендом найближчих десятиліть. Триватиме зміна всіх світів, що оточують людину, – природи, техніки, інститутів, праці, як і світу самих людей. І ці зміни не можна буде оцінювати однозначно позитивно чи негативно.

У новій економіці для людини з'являтимуться одночасно і нові можливості, і нові виклики та випробування. Серед останніх чи не основне – загострення проблем зайнятості. Уже не як футурологічне передбачення, а як можливий реальний сценарій теоретики і практики обговорюють відоме співвідношення 20 : 80, згідно з яким нова економіка потребуватиме використання не більше від 20% економічно активного населення. Скоріше, така оцінка є невиправдано песимістичною. Однак результати практично усіх досліджень як теоретичного, так і прикладного, емпіричного характеру свідчать, що нова економіка з її інформаційно-комунікаційними, мережними, нанотехнологіями дедалі більше й більше спричинятиме суттєві зміни у структурі і масштабах зайнятості.

Президент Американської соціологічної асоціації Р.Коллінз у статті "Середній клас без роботи: виходи зачинаються", яка увійшла до колективної монографії, підготовленої п'ятьма відомими соціологами США, зазначає, що довгострокова структурна слабкість капіталізму сьогодні виходить на передній план. Це технічне заміщення людської праці машинами, до чого призводить комп'ютеризація і поширення інформаційних технологій в останні двадцять років. Нині цей процес прискорюється і вже загрожує існуванню середнього класу (Валлерстайн, Коллінз, Манн, Дерлугьян, Калхун, 2015. С. 61). І далі відомий соціолог сучасності наголошує, що краху капіталізму через технологічне заміщення досі не траплялося. Аж до 1980–1990-х років механізація у першу чергу заміщувала ручну працю. Але остання технологічна хвиля принесла із собою заміщення управлінської праці і перше скорочення середнього класу. Інформаційні технології – це технології комунікації, і вони відкривають другу велику епоху скорочення робочих місць, заміщення комунікативної діяльності, яку, власне, і здійснює середній клас. До механізації нині додалися роботизація й електронізація, які визначатимуть наше довгострокове майбутнє (2015. С. 63–64).

І далі Р.Коллінз пише, що коли через автоматизацію скоротився робітничий клас, капіталізм врятувався, пересунувши вивільнені маси у зростаючі ряди середнього класу. Нині комп'ютеризація, Інтернет і вплив нових мікроелектронних пристроїв починає скорочувати середній клас. Чи може капіталізм пережити цю другу хвилю технологічного заміщення? – запитує він. У минулому капіталізм обминав кризу технологічного заміщення п'ятьма основними шляхами. Я берусь показати, – запевняє він, – що нині всі п'ять шляхів виявляються заблокованими. Усі шляхи заводять у глухий кут (2015. С. 64).

Р.Коллінз критично сприймає оптимізм представників наукових шкіл, які, взявши на озброєння концепцію "створюваного зруйнування" Шумпетера, намагаються довести, що кількість робочих місць, які створюються завдяки новим товарам і послугам, неодмінно компенсує втрату робочих місць у старих галузях, що руйнуються. Р.Коллінз безпідставно вважає,

що такий оптимізм – не більше ніж екстраполяція минулих тенденцій, та наголошує, що жодна з цих теорій не бере до уваги технологічне заміщення комунікативної діяльності – той рятувальний клапан, який раніше компенсував створення нових робочих місць взамін втрачених. Стверджується, що в міру того, як телефонні оператори і канцелярські службовці втрачатимуть роботу через упровадження автоматизованих і комп'ютерних систем, рівно така сама кількість робочих місць створюватиметься для розробників програм, комп'ютерних техніків і продавців мобільних телефонів. Але ще ніхто не навів переконливих пояснень, чому ця кількість має бути рівною, не кажучи вже про те, чому автоматизація технічних і комунікативних завдань (наприклад, поява онлайн-магазинів) не може абсолютно зменшувати кількість робочих місць для офісних працівників (2015. С. 66).

Потребують уваги і не можуть не спонукати до роздумів такі твердження Р.Коллінза: комп'ютеризація середнього класу не заміщується створенням нових робочих місць. Нові робочі місця створюються, але їх кількість менша порівняно з тою, що була раніше, рівно як менші й доходи. Тому всі програми перекваліфікації для скорочених працівників не особливо впливають на показники структурного безробіття. Комп'ютеризація й Інтернет створили нові сфери праці: розроблення програмного забезпечення, створення веб-сайтів, різноманітні надомні он-лайнів інформаційні й консультаційні послуги. Останні зазвичай погано оплачуються. Навіть якщо інформаційні технології створюють нові види діяльності, вони не створюють оплачуваних вакансій у кількості, рівній тій, яка була ними знищена (2015. С. 66).

За умов наростання нових викликів та випробувань, що чекають на економічно активну людину в найближчій перспективі, більш складні вимоги постають перед економічною наукою, на чому вже наголошувалось раніше. Треба бути готовими до відповіді на безліч нових запитань, які постають перед соціумом за умов глобальних трансформацій усього, що оточує людину. Нагальне завдання, що постало вже нині перед кожною свідомою людиною, а особливо перед науковцем, – розпізнати, усвідомити глибину викликів сучасності, оцінити свій потенціал і можливості, дати відповідь на них, з тим щоб навколишній світ був безпечнішим, сприятливішим для сталого розвитку.

Резюмуючи, наголосимо, що до основних наукових завдань на сучасному етапі слід віднести перенесення акценту з констатації "кінця знайомого світу" на окреслення контурів і опрацювання механізмів функціонування "незнайомого світу", яким він стає для більшості економічно активного населення. Також висловимо сподівання, що концепти і судження, що є змістом цієї статті, стануть "цеглинками", які зможуть закласти підвалини оновленої моделі людини у новій економіці та в постіндустріальному суспільстві.

Література

- Барр Р. (1994) Политическая экономия: в 2-х т. Т.1. М.: Междунар. отношения. С. 16.
- Валлерстайн И., Коллинз Р., Манн М., Дерлугьян Г., Калхун К. (2015) Есть ли будущее у капитализма? // Сб. статей. М.: Изд-во Института Гайдара. С. 61–66.
- Гальчинський А. (2013) Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь. С. 15–58.
- Гринберг Р.С., Бабкин К.А., Бузгалин А.В. (2014) "Экономика для человека": социально ориентированное развитие на основе прогресса реального сектора: материалы Московского экономического форума. М.: Культурная революция. С. 129–246.
- Друкер П. (2012) Менеджмент. Вызовы XXI века. М.: Манн, Иванов и Фербер. С. 174.

- Дэвис Э. (2008) Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху. Екатеринбург. С. 167.
- Задорожный Г. В. (2012) Социальная экономика: предмет и место в постнеклассическом познании // Вопросы политической экономии: науч. электрон. экон. журн. № 1 (2). С. 87.
- Кастельс М. (2000) Информационная эпоха: экономика, общество и культура М.: ГУ ВШЭ.
- Колот А.М. (2010) Соціально-трудова сфера: стан відносин, нові виклики, тенденції розвитку : монографія. К. : КНЕУ.
- Колот А.М. (2011) Діалектика економічного і соціального розвитку як предмет наукових досліджень // Україна : аспекти праці. № 5. С. 3–8.
- Колот А.М. (2014) Наукове забезпечення управління працею та соціально-трудовими відносинами на засадах міждисциплінарного підходу // Україна : аспекти праці. № 8. С. 3–9.
- Колот А.М., Грішнова О.А., Герасименко О.О. (2010) Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку : монографія. К. : КНЕУ.
- Корниш Э. (2000) Кибербудущее // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. М. С. 203–204.
- Лебон Г. (2010) Психология народов и масс. Челябинск: Социум. С. 34.
- Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Колот А.М., Столярчук Я.М. (2011) Ресурси та моделі глобального розвитку : монографія. К. : КНЕУ.
- Маркс К., Энгельс Ф. (1961) Твори. Т. 19. С. 6.
- Маршалл А. (1890) Принципы политической экономии. М., Т. 1. С. 107.
- Милль Дж. С. (1980) Основы политической экономии. М., Т. 1. С. 90.
- Найсбитт Дж. (2000) Мегатренды на перспективу до 2000 года // Впереди XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. М. С. 461.
- Риддерстрале Й. (2008) Бизнес в стиле фанк навсегда: Капитализм в удовольствие. М. : Манн, Иванов и Фербер. С. 31.
- Управление знаниями (2006). М.: Альпина Бизнес Букс. С. 10.
- Флорида Р. (2011) Креативный класс: люди, которые меняют будущее. М.: Классика-XXI. С. 19.
- Dreze J. (2002) India: Development and participation. Oxford. P. 35.
- Giddens A. (1990) The Consequences OF Modernity. Cambridge: Polity Press. P.132.
- Sen A. (1990) Development as Capability Expansion // Human Development and the International Development Strategy for the 1990s. P. 44.
- Sen A. (1999) Development as Freedom. Oxford. P. 3.

Надійшла в редакцію 03.03.2015 р.

MAN AND THE NEW ECONOMY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE INTERACTION AND THE DOMINANT DEVELOPMENT

Anatolii Kolot, Oksana Kravchuk

Author affiliation: Anatolii Kolot, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Personnel Management and Labor Economics, Director, Institute of Industrial Relations, Vice Rector in Charge of Research and Academic Affairs, Kyiv Vadym Hetman National Economic University.
E-mail: kolot@kneu.kiev.ua;
Oksana Kravchuk, PhD in Economics, Assistant Professor, Department of Personnel Management and Labor Economics, Kyiv Vadym Hetman National Economic University.
E-mail: kravchuk_ok@yahoo.com.

The article contains the authors' concept of man as a strategic resource and goal of socio-economic development and the theoretical-methodological analysis of the interaction between man and the new economy, in terms of the dominants of their development. Authors argue that the transformation of the industrial economy into the new economy opens up new opportunities for man's development and self-realization. At the same time, this transformation is associated with the action of a number of factors making the development of the new economy extremely controversial, due to the reproduction of old contradictions and the emergence of new ones. Authors prove the need of shifting the emphasis from ascertaining "the end of the familiar world" to outlining and mastering the mechanisms of the functioning of "the unfamiliar world" which it becomes for most people.

Key words: new economy, network person, human development, socio-labor dimension, human economy.

JEL: J240; I310, I170, I290, I410.